

ĒRIKS JĒKABSONS

Uniwersytet Łotwy w Rydze

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

ORCID: 0000-0002-4961-106X

UDZIAŁ POLAKÓW W NARODOWYM RUCHU OPORU NA ŁOTWIE W LATACH 1944–1950

W latach 1944–1956 na Łotwie, ponownie zajętej przez Związek Sowiecki, trwały walki miejscowego ruchu oporu z władzą okupacyjną. Według oficjalnej statystyki zginęło w nich 2407 partyzantów, aresztowano kolejnych 5489 (w 498 wypadkach wykonano wyroki śmierci), ujawniło się zaś 4341 – w sumie zachowały się wiadomości o 12 237 osobach. Większość z nich stanowili Łotysze, jednak w oddziałach partyzanckich było także sporo przedstawicieli innych grup etnicznych. Spośród nich Polacy wyróżniali się tym, że jako jedyni organizowali własne formacje zbrojne¹. W okresie międzywojennym stanowili oni jedną z najliczniejszych mniejszości narodowych w Republice Łotewskiej, potem – w latach 1940–1945 – byli poddawani brutalnym represjom ze strony obydwu reżimów okupacyjnych, zarówno sowieckiego, jak i niemieckiego, co wpłynęło na ich stosunek do ponownego przyjścia Armii Czerwonej w latach 1944–1945².

W spisie ludności z roku 1943, przeprowadzonym przez niemieckie władze okupacyjne i samorząd łotewski, na terytorium kraju zarejestrowano 38 191 Polaków – znacznie mniej niż przed wojną (spis ludności z 1930 r. wykazał ich 59 374, a z 1935 r. – 48 949³). Było tak,

¹ Zob. więcej o łotewskim ruchu oporu i udziale w nim mniejszości narodowych: 20. *gadsimta Latvijas vēsture. IV. 1944/1945–1964*, red. D. Bleiere, Rīga 2022, s. 236–275.

² Zob. więcej: Ē. Jēkabsons, *Polacy na Łotwie w okresie okupacji sowieckiej w latach 1940–1941. Represje*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2020, nr 1 (35), s. 346–367; *idem*, *Polacy na Łotwie podczas okupacji niemieckiej (1941–1945)* [w:] *Polska i kraje bałtyckie. Wybrane problemy z dziejów Polski i krajów bałtyckich w XX w.*, red. A. Adamczyk, D. Rogut, Piotrków Trybunalski 2011, s. 157–200.

³ Wyniki spisu ludności Łotwy z 1930 r. należy uznać za bardziej obiektywne w porównaniu z wynikami z roku 1935 ze względu na reżim autorytarny panujący w tym kraju od 1934 r. (zob: Ē. Jēkabsons, *Skład narodowościowy mieszkańców 6 gmin powiatu ilūkszańskiego w XIX–XX w. jako główny powód sporu terytorialnego*

mimo że w 1943 r. na Łotwie przebywało wielu robotników rolnych, przybyłych przed wojną z terenów II Rzeczypospolitej, którzy w 1935 r. – jako cudzoziemcy – nie zostali zarejestrowani, a także mimo wojennej imigracji mieszkańców z dawnych Kresów Wschodnich, sprowadzonych (w pewnej części) do pracy przez Niemców. Należy przypuszczać, że szykany władz III Rzeszy wobec Polaków spowodowały, iż dla wielu z nich (oraz dla osób o nierozwiniętym poczuciu przynależności narodowej, które wcześniej z różnych powodów identyfikowały się jako Polacy) bezpieczniej i wygodniej było deklorować się jako Białorusini, Łotysze lub Litwini. Zapewne dlatego liczba Białorusinów w 1943 r. znacznie wzrosła w porównaniu ze spisem z roku 1935 i wyniosła 40 699 osób⁴. Potwierdzają to również świadectwa urzędników łotewskich. Pēteris Pūpols, były szef policji okręgu Iluksza (Ilūkste), wspominał, że w okolicach miasta Grzywa (Grīva) w powiecie ilukszańskim (do którego Rzeczpospolita zgłaszała do 1929 r. roszczenia terytorialne i w którym odsetek ludności polskiej był szczególnie wysoki) „nie można było już znaleźć ani jednego Polaka, ponieważ dawni Polacy nazywali się wtedy Białorusinami”⁵. Stwierdzenie to należy uznać za przesadzone, gdyż część miejscowych Polaków nadal deklorowała swoją rzeczywistą przynależność narodową. Wielu z nich było zaangażowanych w działalność podziemia związanego z Rządem RP w Londynie, które funkcjonowało jako wysunięta sieć wywiadowcza i dywersyjna, paralelnie do sowieckich struktur konspiracyjnych⁶. Pod koniec wojny wielu przedostało się różnymi drogami do Polski lub na Zachód (jako uchodźcy wojenni, przymusowi robotnicy niemieckich zakładów pracy, więźniowie obozów koncentracyjnych, poborowi łotewskich jednostek wojskowych itp.), gdzie większość pozostała. Tylko nieliczni powrócili na Łotwę⁷.

Bezpośrednio po zakończeniu II wojny światowej Polacy, podobnie jak pozostali mieszkańcy kraju, byli poddawani represjom ze strony reżimu sowieckiego. Osiągnęły one apogeum w marcu 1949 r., kiedy to – wraz z Łotyszami i przedstawicielami innych narodowości – zesłano na Syberię setki polskich rodzin, głównie rolników. Z opublikowanych list osób deportowanych w tymże roku wynika, że ich liczba była szczególnie duża w powiecie ilukszańskim. Wielu z nich, podobnie jak w przypadkach reprezentantów innych grup etnicznych, zostało aresztowanych za działalność w czasie okupacji niemieckiej lub za wyrażanie „antysowieckich nastrojów”. Na przykład w kwietniu 1946 r. Franciszek Żołnierowicz (Francis Žolnerovičs), rolnik z gminy wiejskiej Indra, urodzony w Wilnie w roku 1906, został skazany na 17 lat ciężkich robót za działalność w gminnym oddziale samoobrony łotewskiej (zbrojne jednostki powstałe spontanicznie na początku wojny niemiecko-sowieckiej latem 1941 r., zwalczające cofającą się Armię Czerwoną), policji pomocniczej i straży granicznej⁸. Kilku członków polskiego podziemia

między Łotwą a Polską w okresie międzywojennym [w:] *Granice i pogranicza. Historia codzienności i doświadczeń*, red. M. Liedke, J. Sadowska, J. Trynkowski, t. 1, Białystok 1999, s. 225–233).

⁴ B. Mežgailis, V. Gailītis, *Latvijā dzīvojošie etnosi un to cilvēku skaits 1897.–1989. gadā*, Rīga 1990, s. 16.

⁵ P. Pūpols, *Draugu seas*, Tahoma 1964, s. 49.

⁶ Zob. więcej: Ē. Jēkabsons, *Poļu nacionālā pretošanās kustība Latvijā vācu okupācijas laikā (1941–1944)* [w:] *Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, t. 10, Rīga 2004, s. 240–276.

⁷ J. Polubiński, *Droga do wolności*, „Polak na Łotwie” 1997, nr 27–28, s. 4–5; nr 29, s. 8–10 i n.

⁸ Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (Państwowe Archiwum Łotwy Narodowego Archiwum Łotwy; dalej LVA), 1986 f. (Akta Kryminālne NKVD i KGB Łotewskiej SRS), 1. apr., 16689. l., k. 175–178.

na Łotwie, którzy w czasie okupacji niemieckiej zostali aresztowani przez niemieckie organy bezpieczeństwa, trafiło po wojnie do aresztów sowieckich organów represyjnych. Na przykład Jan Soms, przedwojenny szef polskiego oddziału nr 33 organizacji skautingu łotewskiego, został aresztowany w lutym 1945 r. w Rydze i oskarżony o „udział wraz z *aizsargami*⁹ w akcjach karnych”. Otrzymał wyrok 11 lat więzienia, które spędził w norylskich obozach karnych¹⁰.

Wielu Polaków, zwłaszcza w przygranicznych gminach powiatu iłukszańskiego, obawiając się represji sowieckich, w różny sposób uzyskiwało dokumenty poświadczające, że byli przed wojną obywatelami II Rzeczypospolitej, co dawało im prawo wyjazdu do Polski¹¹. Umowa z 25 marca 1957 r. między rządami ZSRS i PRL o repatriacji obejmowała tylko osoby, które miały obywatelstwo polskie 17 września 1939 r., a więc nie pozwalała łotewskim Polakom na legalne opuszczenie Związku Sowieckiego.

Równocześnie, w ostatnim okresie wojny i po jej zakończeniu, znaczna część Polaków zaangażowała się w zbrojny i niezbrojny ruch oporu przeciwko reżimowi sowieckiemu. Część z nich działała w łotewskim podziemiu narodowym, inni w polskich (w całości lub częściowo) grupach konspiracyjnych w południowej Łatgalii i powiecie iłukszańskim, w którym odsetek i liczba Polaków były relatywnie wysokie.

GRUPA WORSŁAWA W REJONIE KRASŁAWIA

Jedną z największych (30–40 osób) i najgroźniejszych (a dzięki temu dobrze opisanych w dokumentacji sowieckich organów represji) grup partyzanckich, działających na południowo-wschodniej Łotwie, był oddział Polaka Bronisława Worsława (Bronislavs Vorslavs, ps. „Marszał” lub „Marszałek”). W czasie okupacji niemieckiej był on policjantem w gminie wiejskiej Kapława (Kaplava), z której wywodziła się większość jego podkomendnych. Worsław utworzył swój oddział w czerwcu 1944 r., wraz z nastaniem drugiej okupacji moskiewskiej, w celu – mówiąc językiem Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych (NKWD) – „obalenia władzy sowieckiej i ustanowienia burżuazyjnych rządów na Łotwie”; według innych źródeł dowódca deklarował zamiar powołania „zjednoczonej władzy polskiej”. Wspomniana jednostka działała nie tylko na obszarze rodzimej gminy, lecz także w sąsiednim powiecie (rejonie) brasławskim Białoruskiej SRS, który przed wojną należał do Polski, m.in. w gminie Plusy.

Oprócz dowódcy w skład oddziału wchodził: jego żona Bronisława Worsław (ur. w gminie Kapława w 1920 r., wstąpiła do grupy w grudniu 1944 r. pod wpływem męża), Józef Worsław (Jāzeps Vorslavs, ur. tamże w 1916 r., zastępca dowódcy, z którym łączyła go i jego rodzinę jedynie przypadkowa zbieżność nazwisk)¹², Jan Błazewicz (Jans

⁹ W okresie międzywojennym organizacja paramilitarna, podobna do polskiego Związku Strzeleckiego.

¹⁰ J. Głowiecka, *Śp. Jan Som* [nekrolog], „Polak na Łotwie” 1998, nr 1, s. 22; LVA, 1986. f., 1. apr., 13640. l.

¹¹ Zob. np.: Ē. Jēkabsons, *Śp. Mieczysław Minkiewicz* [nekrolog byłego żołnierza AK ps. „Młot” na Łotwie], „Polak na Łotwie” 1997, nr 29, s. 2–3.

¹² Jāzeps Vorslavs (Józef Worsław) – ur. w 1916 r. w Ciruļi, gmina Kapława, w rodzinie liczącej dwanaścioro dzieci. Ukończył państwową szkołę podstawową, w latach 1938–1939 w 2. pułku piechoty armii łotewskiej,

Blaževičs, ur. tamże w 1917 r.), Mieczysław Błażewicz (Mečislavs Blaževičs), Aleksander Cycan (Aleksandrs Cicāns, ur. tamże w 1908 r., w czasie okupacji niemieckiej starosta rejonu wiejskiego), bracia Wiktor (ur. tamże w 1917 r.) i Henryk (ur. tamże w 1923 r.) Pietrowscy, Eugeniusz Łapiński (Jevgēņijs Lapiņskis, ur. tamże w 1923 r.), Witold Werbicki (Vitolds Verbickis, ur. w gminie Bebrene), Stanisław Zajkowski (Staņislavs Zajkovskis), Wiktor, Henryk i Maria Skrupscy, Jan Pelanis, Jan Żelnerowicz (Jānis Želnerovičs), Edward Szestakowski (Edvards Šestakovskis, ur. w 1922 r.), Michał Pietkun (Mihails Petkuns, ur. w 1905 r., pochodził z powiatu brasławskiego), Władysław Pawłowski (Vladislavs Pavlovskis), Donat (ur. w 1915 r., z powiatu brasławskiego) i Wiktor (ur. w 1900 r., z gminy Kapława) Korsakowie, Stefan Namento (ur. w 1907, z okolic Lublina w Polsce), Aleksander Szakiel (Aleksandrs Šakels), Józef Kulago (z powiatu brasławskiego), Bolesław Cawnia (Boļeslavs Cavnā z Krasławia, w grupie od września 1944 r.), a ponadto Łotysze: Edgars Dimburgs, Valters (ur. w 1927 r. w gminie Kapława) i Vilis Pantevičowie, Gotards Dūcis, Viktors Stumbre, Leons Dzenis, Eduards Lazdiņš; Rosjanie: Lazar Lazutenok (ur. w 1909, z gminy Kapława), Fadej Nowikow (ur. w 1923. r. w gminie Ławkiesy (Lauceše), powiat iłukszański, w grupie od kwietnia 1945 r.¹³), Anton Akuła i inni. Jak widać, absolutną większość grupy (co najmniej 25 osób), w tym całe jej dowództwo, stanowili Polacy, choć było też co najmniej siedmiu Łotyszy i trzech Rosjan. Należy przy tym zaznaczyć, że okolice Krasławia należały do regionów Łotwy o jednym z najniższych poziomów świadomości narodowej ludności, o czym zadecydowały historyczne procesy społeczno-polityczne i etniczne w południowej Łatgalii i okręgu iłukszańskim. Osoby deklarujące się jako Polacy mogły mieć pochodzenie (a także nazwiska) łotewskie i odwrotnie. Jedni i drudzy mogli w różnych okolicznościach i czasie deklarować się także jako Białorusini. Przynależność tych ludzi do określonej narodowości nie zawsze jest więc precyzyjnie identyfikowalna.

Grupa od samego początku była bardzo aktywna. 19 września 1944 r. w potyczce z nią zginął bojownik lub *istrebiteľ*¹⁴ Jakubaniec. Wkrótce potem zginął także *istrebiteľ* Jerszow. 20 października ludzie Worsława wtargnęli do domu aktywisty sowieckiego Akima Gorbunowa („Matuliszki”) w gminie Kapława i zabili go z żoną i szesnastoletnim synem, a następnie spalili dom wraz z ciałami (Gorbunowa jako aktywistę sowieckiego wskazał ojciec członka grupy Fadeja Nowikowa). W kwietniu 1945 r. oddział przeprowadził akcje konfiskacyjne w domach *istrebitelei* Makaszyna i Stabulnika w gminie Kapława, zabierając głównie bydło i żywność, oraz w młynie w Kapławie. W maju dokonano brawurowego ataku na radę wiejską w Varnaviči (Vārpaš). Zabito wówczas

w którym dosłużył się stopnia kaprała. W lutym 1939 r. wstąpił na służbę zawodową do 1. Batalionu Dagdy Brygady Ochrony Granicy na granicy z ZSRS. W tym czasie w dokumentach wpisał, że jest Łotyszem (Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (Państwowe Archiwum Historyczne Łotwy Narodowego Archiwum Łotwy), 5488. f. (Akta personalne Brygady Ochrony Granicy), 1. apr., 4641. l., k. 1–4).

¹³ Po aresztowaniu w końcu 1945 r. Fadej Nowikow zeznał, że „zdradził ojczyznę” (tj. wstąpił do podziemia), ponieważ nie akceptował polityki nacjonalizacji i narzucania przez władze sowieckie gospodarstw kolektywnych (kolchozów); ponadto w 1941 r. represjonowano braci jego matki – Piotra i Trofima Worobjowa (LVA, 1986. f., 1. apr., 41341. l., k. 177).

¹⁴ Członek zbrojnych oddziałów sowieckich, przeznaczonych do walki z podziemiem zbrojnym, składających się z lokalnych mieszkańców, którzy w zamian za swe usługi byli m.in. zwolnieni ze służby wojskowej.

bawiącą się tam działaczkę partyjną (partorga gminy) Tatianę Katowicz (dokonał tego członek grupy Władysław Pawłowski), spalono dokumentację i zniszczono meble. Także w maju pozbawiono życia członka komitetu wykonawczego gminy, komunistę Wasilija Daszkiewicza, jego żonę i dwunastoletniego syna (zabijanie rodzin niewątpliwie świadczy o nienawiści do kolaborantów współpracujących z okupantem, co jest tragicznym skutkiem skomplikowanej sytuacji powojennej na Łotwie). Dokonano ponadto ataku na oddział *istrebiteli*. W walce zabito pełnomocnika komisariatu milicji Feliksa Jermaka, *istrebitelę* Iwana (Jana?) Stabulniksa oraz przewodniczącego rady wiejskiej Antona Liwca (Antons Ļivčs), a także ciężko raniono *istrebiteli* Wiktora Bondara, Aleksandra Piłata i Sawieliewa. 30 czerwca zaatakowano punkt wynajmu koni w Kapławie, skonfiskowano jednego konia, zniszczono ustawiony przy punkcie „czerwony kącik” (obowiązkowe miejsce wychwalania partii komunistycznej i ustroju z materiałami propagandowymi), ponadto spalono dwie barki z drewnem opałowym na Dźwinie i zniszczono dwa punkty odbioru mleka. W lipcu 1945 r. w starciu z oddziałem Worsława zginął starszy sierżant wojsk NKWD, zniszczono także radę wiejską w Kapławie, dokonano trzech ataków na komitet wykonawczy w tej miejscowości, kilkakrotnie przeprowadzono akcje ekspropriacyjne w młynach Torpaki i Upmaļi, kilka razy skonfiskowano także rolnikom mąkę, którą wieźli do sklepu w Kapławie. Według materiałów Oddziału NKWD rejonu braśławskiego obwodu połockiego na Białorusi, grupa dokonała też ataku na trzy młyny w północnej części tego rejonu, fermę bydła, zniszczyła sześć punktów odbioru mleka, sklep rady wiejskiej w Plusach, trzy rady wiejskie (niszcząc w nich wszystkie dokumenty), a także wielokrotnie przepędzała robotników zebranych do prac leśnych. W sumie w starciach z oddziałem zginęło trzech funkcjonariuszy NKWD, trzech kolejnych zostało rannych¹⁵.

W październiku 1944 r. komendant komisariatu milicji w powiecie iłukszańskim Polov postanowił zdobyć uznanie naczelników i samodzielnie aresztować Józefa Worsława w domu jego teściowej. Jednak z powodu „złego przygotowania” operacja się nie powiodła, a Polov zastrzelił teściową partyzanta, matkę Heni Worsław. Nie poinformował jednak o tym swoich przełożonych. Ponieważ funkcjonariusz posunął się w swoich działaniach za daleko, nawet w świetle orzecznictwa sowieckiego, strzelając do kobiety (ujawniono to dopiero po aresztowaniu Heni Worsław w maju 1945 r.), wszczęto przeciw niemu postępowanie dyscyplinarne. Członek grupy, wspomniany wyżej Łapiński, zeznał później, że po zabiciu teściowej (partyzant mylnie zeznawał, że była to matka Bronisława Worsława), dowódca oddziału stał się wyjątkowo bezwzględny i zaczął mordować komunistów w odwecie, co było bardzo prawdopodobne.

30 marca 1945 r. sowieckie organy bezpieczeństwa aresztowały Jana i Mieczysława Błażewiczów oraz Aleksandra Cycana, którzy od początku roku ukrywali się w bunkrze w szopie w gospodarstwie Stiebrīņi w gminie Kapława. Śledztwo wykazało, że 29 lipca 1944 r. Jan Błażewicz, który w okresie okupacji niemieckiej należał od 1942 r. do oddziału gminnego ochraniającego dawną granicę państwową przed partyzantami sowieckimi próbującymi się przedostać na Łotwę z Białorusi, po powrocie okupacji sowieckiej w 1944 r. udał się do lasu uzbrojony w karabin i rewolwer, po czym dołączył do oddziału

¹⁵ LVA, 1986. f., 1. apr., 8519. l., k. 49.

Worsława, ale po pewnym czasie on i dwaj inni partyzanci postanowili ukryć się indywidualnie, czego dowódca im nie zabronił. 10 maja 1945 r. została aresztowana Henia Worsław, 16 maja siostra dowódcy grupy, Wincetyna Trubowicz, która zaopatrywała oddział w żywność i inne artykuły pierwszej potrzeby, 18 maja zaś – Polak Grzegorz Timoszko (Georgs Timoško, ur. w 1912 r. w gminie Kapława), który dostarczał grupie broń i amunicję.

W lipcu 1945 r. kierownictwo NKWD powiatu iłukszańskiego, po wcześniejszym porozumieniu ze swoimi odpowiednikami z obwodu brasławskiego, przeprowadziło wspólną operację „czekistowsko-wojskową” z udziałem wojsk NKWD, atakując obóz grupy w pobliżu granicy po stronie łotewskiej. Oddział został zaskoczony podczas drzemki i – po krótkiej walce – całkowicie rozgromiony. W walce zginęli: Bronisław Worsław, Jan Żelnerowicz, Gotards Dūcis, Anton Akula, Vilis Pantevičs i Maria Skrupska. 4 sierpnia krewnym, w tym bratu dowódcy grupy, Nikodemowi Worsławowi, przedstawiono do identyfikacji ciała partyzantów – ich bliskich, zastrzelonych tydzień wcześniej. 5 sierpnia oddział 139. pułku strzeleckiego NKWD otoczył w szopie w gminie Kapława Lazara Łopatenoka, który został „zastrzelony w biegu” (w szopie znaleziono ulotkę o „treści religijnej” wraz z kilkoma rzeczami osobistymi). 9 i 28 sierpnia, podczas kolejnych akcji „czekistowsko-wojskowych”, żołnierze 228. pułku wojsk NKWD zastrzelili w gminie Krasław Józefa Worsława, zastępcę dowódcy oddziału.

Z kolei podczas akcji przeczesywania przez oddziały wojsk wewnętrznych lasów gminy Saliena powiatu iłukszańskiego poległ kolejny członek grupy, Józef Kulago z powiatu brasławskiego (którego w lipcu 1945 r. do grupy przyprowadził Józef Worsław) oraz kilku innych partyzantów.

Po głównych walkach pod koniec sierpnia i na początku września w obozie grupy znaleziono jeden ręczny karabin maszynowy, cztery lekkie karabiny maszynowe, pięć karabinów, trzy pistolety, 21 granatów ręcznych, 20 rakiet, lornetkę, radio oraz 11,5 tys. naboji, natomiast u aresztowanych członków grupy (w tym u aresztowanych wcześniej braci Błażewiczów oraz Cycana) – trzy karabiny, karabin maszynowy, dwa pistolety, dwa granaty ręczne i 25 naboji. Z powyższego wynika, że oddział Worsława był stosunkowo dobrze uzbrojony.

10 lutego 1946 r. w Dyneburgu (Daugavpils) odbyło się posiedzenie Trybunału Wojskowego NKWD Łotewskiej SRS, podczas którego rozpatrywano zarzuty wobec aresztowanych członków i sympatyków oddziału Worsławów. Valters Pantēvičs został skazany na 17 lat w obozach karnych, Michał Pietkun, Stefan Namento i Donat Korsak (wszyscy nie wykonali rozkazu mobilizacji do Armii Czerwonej i „wykazali się szczególną gorliwością” w atakach na urzędy i działaczy sowieckich) – na 15 lat, Bronisława Worsławowa – na 13, Kalikeja Lazutenok – na 12, bracia Błażewiczowie, Aleksander Cycan, Wiktor Korsak, członkowie grupy Michała Błażewicza (w jego gospodarstwie Stiebrini ukrywali się trzej partyzanci aresztowani w marcu 1945 r. i sądzeni w tym samym procesie), Anna Pietkun z gminy Kapława (małżonka Michała), Henia Worsław, Lidija Dūce, Janina Czyżewska, Weronika Werbicka, Stanisław Szestakowski i Minna Lazdiņa – na 10, Alvīne Veise i Klara Szakiel – na 3 lata. Trybunał postanowił także umieścić w sierocińcu troje dzieci dowódcy grupy i jego żony Bronisławy (pięcioletniego Wilhelma,

trzyletniego Stefana i roczną Marię) oraz troje dzieci Lazutenka, a także dzieci Pietkuna¹⁶. Inni członkowie grupy, Henryk i Wiktor Pietrowscy oraz Fadej Nowikow, zostali aresztowani i skazani w osobnym postępowaniu 5 września 1945 r.¹⁷

Niektórym członkom oddziału udało się jednak uciec. Jesienią 1945 r. NKWD tymczasowo aresztował rodziców Eugeniusza Łapińskiego, ale nie udało się odnaleźć ich syna. Łapiński ukrywał się do 26 czerwca 1957 r., kiedy to dobrowolnie oddał się w ręce milicji w Krasławiu. Jego biografia odzwierciedla tragedię ludności łotewskiej w ogóle i Polaków z Łatgalii i powiatu ilukszańskiego w czasie okupacji niemieckiej i sowieckiej. Podczas tej pierwszej Łapiński był pracownikiem tartaku w gminie Skaista, w 1943 r. został zmobilizowany do rosyjskiego batalionu budowlanego Wehrmachtu, ale po kilku dniach zdezerterował i wrócił do domu. Przeczuwając, że prędzej czy później czekają go represje, miesiąc później zgłosił się do punktu rekrutacyjnego w Grzywie i został przydzielony do oddziałów straży granicznej na dawnej granicy łotewsko-polskiej. Ranny w nogę, latem 1944 r. nie wycofał się na zachód i pozostał w rodzinnej gminie. Tam, według jego własnego podania, napisanego w 1994 r. w miejscu zamieszkania w Dyneburgu, władze sowieckie próbowały zmusić go do współpracy polegającej na infiltracji podziemia pod pseudonimem operacyjnym „Salmanis”. Łapiński odmówił i we wrześniu 1944 r. rozpoczął nielegalną działalność (po aresztowaniu w jego dokumentach jako jej powód podano niechęć do poddania się poborowi robotniczemu i wysłania do Krustpils). Przez pewien czas ukrywał się samotnie w lesie, korzystając z żywności dostarczanej przez syna swojej siostry, Felicji Margiewicz (która przeniosła się później do Polski). Następnie uczestniczył w kilku akcjach zbrojnych oddziału Worsławów, ale rzekomo sam nie strzelał do żadnego z działaczy sowieckich. Po rozbiciu tego oddziału, od sierpnia 1945 r. przez dziesięć lat ukrywał się w gospodarstwie swojej ciotki Emilii Stygievicz (Stigēviča) w gminie Krasław, w skrytce wykopanej pod podłogą stodoły. W 1955 r. ciotka przeniosła się do Krustpils, w związku z czym Łapiński był zmuszony zamieszkać z matką i bratem w gminie Kapława (zimę spędzał w domku pod piecem, a ciepłe pory roku – w lesie koło domu). Po poddaniu się podał również miejsca, w których ukrył broń i amunicję – sowiecki karabin maszynowy został utopiony w moczynie w gospodarstwie Magoņi w gminie Kapława, amunicja w innym miejscu, a pistolet Łapiński sprzedał komuś już w 1945 r. Po przeprowadzeniu śledztwa sprawa Łapińskiego została rozpatrzona 17 października 1957 r. w Rydze. Były partyzant został skazany na 10 lat więzienia. Karę odbywał w obozach w Dubrowie w Autonomicznej Republice Mordowii i został zwolniony dopiero w czerwcu 1967 r.¹⁸

Akcja deportacyjna z 25 marca 1949 r. mocno uderzyła w mieszkańców gminy Kapława, z której wywieziono łącznie 101 osób, w tym krewnych członków grupy Worsławów: żonę Aleksandra Cycana Monikę (po zwolnieniu męża z obozu karnego w 1954 r. oboje do 1960 r. byli tzw. specjalnymi osiedleńcami w obwodzie omskim), żonę Valtersa Panteviča, matkę Bronisława Worsław, a także siostrę Bronisława, która przygarnęła

¹⁶ LVA 1986. f., 1. apr., 16144. l., t. 1, k. 2–244; t. 2, k. 34–203; t. 3, k. 3–129; t. 4, k. 101–140.

¹⁷ LVA, 1986. f., 1. apr., 39599. l.

¹⁸ LVA, 1986. f., 1. apr., 41341. l., k. 1.–492.

jedno z jego dzieci, Ryszarda – również wówczas deportowanego (brat Bronisława Michał został aresztowany już w 1947 r.), brata Bronisława Worsława, Nikodema, jego żonę i syna Witolda, rodzinę Wiktora Pietrowskiego oraz żonę Mieczysława Błażewicza, Weronikę¹⁹.

ZJEDNOCZONA ORGANIZACJA PODZIEMNA SIŁY ZBROJNE RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Grupa Worsława była ściśle związana ze stosunkowo dużą i rozgałęzioną polską organizacją konspiracyjną, działającą w Krasławiu i jego okolicach oraz w Dyneburgu, której początki sięgały okresu okupacji niemieckiej. Pierwotnie stanowiła ogniwo systemu dalekiego wywiadu i dywersji Armii Krajowej. Latem 1944 r., gdy wojska sowieckie zajmowały południową Łatgalię, jeden z działaczy, Adolf Klemens Miltowicz (ur. w 1891 r. w Krasławiu), zaczął tworzyć polskie podziemie narodowe, przejmując przywództwo nad istniejącą już strukturą, której część skierowała się teraz przeciwko Sowietom. Przekształcił swój dom w mieszkanie konspiracyjne i zakupił broń dla swych podwładnych. Rodzina Miltowiczów należała w przeszłości do najaktywniejszych członków polskiej inteligencji w Krasławiu – starszy brat Adolfa, Ferdynand (ur. w 1884 r.), po wyparciu z miasteczka Armii Czerwonej w 1920 r. został i przez dłuższy czas był jego starostą. Miltowiczowie byli aktywni w polskim życiu publicznym na Łotwie w całym okresie międzywojennym (a także po II wojnie światowej, kiedy to Adolf pozostał w tym kraju i pełnił funkcję kierownika Zakładu Komunalnego w Krasławiu). W organizację był również zaangażowany Ferdynand Miltowicz – pierwszy aresztowany przez NKWD 4 marca 1946 r. (Adolf – następnego dnia, 5 marca).

W toku śledztwa ustalono, że organizacja Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej została utworzona w czasie okupacji niemieckiej i miała na celu odbudowę państwa polskiego, które obejmowałoby m.in. zachodnią Białoruś, zachodnią Ukrainę, Prusy Wschodnie, część Litwy i Łotwy (w innej wersji dokumentacji NKWD: „przywrócić Wielkopolskę i oderwać zbrojnie od Związku Sowieckiego części jego terytorium – Ukrainę, Białoruś i Bałtyk”). Jej członkowie składali przysięgę, że będą walczyć o przywrócenie państwa polskiego (jej tekst był taki sam jak przysięgi składanej w 1943 r., podczas walki z Niemcami). Organizacja działała na zasadzie ściśle konspiracyjnej, łańcuchowej, z centrum dowodzenia w Plusach, po białoruskiej stronie granicy, gdzie mieszkał jej formalny przywódca, Waldemar Żabo. Adolf Miltowicz (ps. „Jurek”) pełnił funkcje łącznika z podziemnymi „drużynami” w Dyneburgu (20 osób z dowódcą Piotrem Łapińskim), gminie Pustiņa (18 osób, dowódca Antoni Niemirow), Krasławiu (8–9 osób, dowódca Franciszek Kligul) oraz gminie Kapława (13 osób, dowódca Józef Worsław)²⁰.

Latem 1945 r. kilku członków organizacji zakupiło karabin maszynowy i dwa karabiny, które przekazano grupie Bronisława Worsława. W marcu i 5–6 kwietnia 1946 r. NKWD aresztował łącznie 19 osób, z których po wstępnym śledztwie zwolniono tylko jedną – Jana

¹⁹ *Aizvestie. 1949. gada 25. marts. 1. grām*, Rīga 2007, s. 674–676.

²⁰ LVA, 1986. f., 1. apr., 10775. l., k. 2–31.

Saulewicz z Kalniņi w gminie Kapława, który od października 1944 r. do grudnia 1946 r. służył w Armii Czerwonej i został nawet odznaczony Orderem Chwały III klasy za bohaterstwo w walkach. Aresztowanych jako „członków nacjonalistycznej polskiej organizacji antysowieckiej” sądzono 1–3 lipca 1946 r. przed Trybunałem Wojskowym w Dyneburgu. Adolf Miltowicz – jako jeden z przywódców organizacji, właściciel mieszkania konspiracyjnego, werbujący nowych członków i kolporter (jesienią 1945 r.) ulotek o antysowieckiej treści nacjonalistycznej – został skazany na 20 lat więzienia. Poza nim skazano inne osoby z Łatgalii. Z gminy Krasław: Jadwigę Miltowicz (15 lat więzienia), Jadwigę Rudzīte (ur. w 1900 r., 10 lat), Teklę Borowik (ur. w 1917 r., 3 lata) i Donata Lugińskiego (ur. w 1886 r., 7 lat obozów karnych). Z Dyneburga: Ferdynanda Miltowicza („za nieinformowanie władz”, 3 lata) Pawła Andruszkiewicza, Aleksandra Dombrowskiego, Leona Proszkę (ur. w Rydze w 1913 r.), Stanisława Zarakowskiego (ur. tamże w 1914 r.), Władysława Lisa (ur. w 1912 r.), Antoniego Pietkuna (ur. w 1920 r. w Krasławiu, robotnika Kombinatu Mięsnego w Dyneburgu), jego brata Mieczysława (ur. w 1926 r.), Stanisława Juskiewiczza (ur. 1917 r. w gminie Pustiņa), Waclawa Kokina (ur. w 1906 r., w listopadzie i grudniu 1945 r. rozdawał w mieście „nacjonalistyczne” ulotki). Z gminy Kapława: Sabinę Miltowicz (ur. w 1924 r.; wysłaną przez matkę do pracy w gospodarstwie Worsławów w tej gminie, tam zaopatrywała oddział w żywność), Feliksa Żolnierowicza (ur. 1907 r. w Druji). Z gminy Skaista zaś Henryka Butnickiego. Ludzi tych skazano m.in. za to, że „od 1942 r. działali w organizacji kierowanej z Londynu i Polski” (chodziło o rząd RP na uchodźstwie i dowództwo Armii Krajowej, która do wiosny 1943 r. była formalnie sojusznikiem ZSRS)²¹. Co ciekawe, podczas okupacji niemieckiej dom Jadwigi Rudzīte był punktem łącznikowym AK, natomiast jej mąż został zmobilizowany w 1944 r. do Armii Czerwonej i zginął w walce (sama Rudzīte zmarła w drodze do obozów na Syberii)²².

Ferdynand Miltowicz bezpośrednio po odbyciu trzyletniej kary więzienia wraz z rodziną – córkami brata Adolfa, Jadwigą (ur. w 1927 r.) i Emilią (ur. w 1930 r.) oraz swoją siostrą Jadwigą (ur. w 1929 r.) – 25 marca 1949 r. został deportowany do rejonu sargat-skiego obwodu omskiego, gdzie zmarł 4 sierpnia tegoż roku. Kobiety zostały zwolnione z zesłania w latach 1954–1957²³.

Władzom nie udało się udowodnić zaangażowania wszystkich zatrzymanych w działalność omawianej organizacji. Bronisławowi Bejnarowiczowi, młynarzowi z Krasławia, urodzonemu w 1915 r. i aresztowanemu wraz z innymi 5 kwietnia 1946 r. zarzucono, że już w roku 1942, dzięki Piotrowi Łapińskiemu i Franciszkowi Kliguli, podjął działalność konspiracyjną (w ten sposób czekiści niemal wprost przyznali, że oni i niemieckie organy represji mieli wspólnego wroga). Aresztowany twierdził jednak, że w czasie okupacji niemieckiej otrzymał od kierownictwa podziemia jedynie pewne konkretne zadania dotyczące zakupu broni i amunicji do walki z Niemcami, ale ich nie wykonał, i że nawet nie wiedział, iż organizacja nie przestała istnieć w momencie ponownego wkroczenia Armii Czerwonej. Z kolei farmaceutę Jana Filipowicza (ur. w 1892 r.) oskarżano o to, że zaopa-

²¹ LVA, 1986. f., 1. apr., 10755. l., k. 1–34; 8519. l., k. 2–56.

²² M. Tomaszewicz, *O wybitnych Polakach*, „Polak na Łotwie” 1995, nr 3–4, s. 34.

²³ *Aizvestie...*, s. 662.

trywał organizację w leki i materiały opatrunkowe oraz że nie zgłosił jej istnienia władzom. Filipowicz przyznał, że podczas okupacji niemieckiej, w 1943 r. Adolf Miltowicz rzeczywiście poinformował go o istnieniu podziemnej struktury, ale nie wyjaśnił jej celów, a po wojnie nie miał o niej żadnej wiedzy. Co do leków, „ludzie z organizacji mogli je od niego dostać podstępem”. W rezultacie obaj zostali zwolnieni z więzienia 30 kwietnia 1946 r.²⁴

Podobnie przyjaciel Tekli Borowik, Henryk Józef Galański (ur. w 1922 r.), który przebywał w niej w chwili jej aresztowania, zdołał udowodnić na przesłuchaniu, że nie wiedział o działalności swojej przyjaciółki i kolegi z klasy, Mieczysława Pietkuna, w grupie „przestępczej” (Pietkun ukrywał się przez blisko dwa miesiące przed poborem do Armii Czerwonej w domu swojego ojca, o czym Galański nie poinformował władz) i został zwolniony. Po raz drugi aresztowano go w sierpniu 1949 r., gdy był zastępcą przewodniczącego rady wiejskiej, tym razem za utrzymywanie kontaktów z „członkami organizacji nacjonalistycznej”. Nie pomogło mu tym razem powoływanie się na braci Hieronima i Czesława, którzy w 1942 r. zostali przymusowo wywiezieni do Niemiec na roboty ze względu na narodowość polską. Śledczy udowodnili, że aresztowany utrzymywał kontakty z nauczycielką Sofiją Sakson, która działała w łotewskiej grupie konspiracyjnej (m.in. 15 maja 1949 r. w jej domu odbyły się duże obchody rocznicy puczu prezydenta Łotwy Karlisa Ulmanisa pod pozorem imprezy imieninowej). Galańskiego, skazanego na 10 lat więzienia, oskarżono również o związki z dużą łotewską organizacją podziemną „Skots”, zniszczoną latem 1949 r. Organizacja ta, kierowana przez Białorusina Witalija Medunieckiego, była z kolei powiązana z oddziałem partyzanckim liczącym 12–15 członków, dowodzonym przez Polaka Wiktora Gratkowskiego (ps. „Budrovic”, „Cikwisz”), który działał w okolicach Krasławia i stacjonował w lasach wokół jeziora Dridža, często zmieniając miejsce pobytu. Gratkowski (ur. w 1922 r., syn organizy z Krasławia) zdezerterował z Armii Czerwonej w 1944 r. i ukrywał się u rodziców do roku 1946, kiedy to się zalegalizował. Jednocześnie nadal działał w podziemiu, dowodząc wspomnianym oddziałem, złożonym głównie z Łotyszów, o czym świadczą pseudonimy: „Lācplēsis”, „Lubānietis”, „Lubāniete” itp. Grupę wspierał również jego brat Józef (Jazep) Gratkowski, który miał skład broni we wsi Lielie Kusiņi. Latem 1948 r. Wiktor Gratkowski, przez swoją kuzynkę, Polkę Stanisławę Gratkowską (ur. w 1932 r.), nawiązał kontakt z organizacją „Skots” (od tego momentu aż do aresztowania w 1949 r. Gratkowska pełniła funkcję łączniczki między tą organizacją a oddziałem swojego brata). Wiktor Gratkowski prawdopodobnie zginął w walce, ponieważ nie został aresztowany²⁵.

POLACY W INNYCH GRUPACH PARTYZANCKICH NA ŁOTWIE

Są dostępne informacje wskazujące na możliwą polską aktywność zbrojną w powiecie iłukszańskim także w okresie późniejszym. W 1948 r. oddział partyzancki z okolic Krasławia w składzie: A. Reznik, A. Szewel, P. Damden, Stanisław Jarocki i F. Jarowecki, schronił się na Białorusi, w powiecie brańskim, a kierownictwo krasławskiej organizacji

²⁴ LVA, 1986. f., 2. apr., P-3093. l., k. 3–67.

²⁵ LVA, 1986. f., 1. apr., 40324. l., k. 87–126, 213, 245–249, 264.

partii komunistycznej organizowało zasadzki i przeczesywanie terenu w celu schwytania jego członków. Nie udało się znaleźć danych o narodowości tych partyzantów, ale z ich nazwisk i z tego, że szukali schronienia w powiecie braśławskim (gdzie kontakt z ludnością wymagał znajomości języka polskiego) można wnioskować, że przynajmniej część z nich mogła być Polakami z powiatów iłukszańskiegolub dyneburskiego.

W ruchu partyzanckim uczestniczyło także czterech braci z łotewsko-polskiej rodziny Lubganów, rolników z gminy Kaunata, powiatu Rzeżyca (Rēzekne). Jeden z braci, Waclaw, był dowódcą grupy liczącej ok. 40 ludzi. Ich matka, Maria, urodzona w 1889 r. w gubernii wileńskiej, prosta Polka (w chwili aresztowania była niepiśmienna), od 1914 r. mieszkała na Łotwie, a w roku 1918 wyszła za mąż za rolnika Aleksandra Lubgana. Widocznie w rodzinie polskość miała specjalne miejsce, gdyż Waclaw nosił pseudonim „Poniatowski”²⁶. W okresie od 1944 r. do rozbitcia w roku 1949 jego oddział przeprowadził blisko 100 akcji zbrojnych w okolicach Rzeżycy i Krasławia – wielokrotnie palono rady wiejskie, przeprowadzano akcje konfiskacyjne w stacjach wynajmu koni, rozstrzeliwano działaczy sowieckich i członków ich rodzin. Najbardziej znaną akcją tej grupy było brawurowe wtargnięcie w 1946 r. do centrum gminy Robeżnieki i zniszczenie go wraz ze stacją kolejową. Dwukrotnie skutecznie zaatakowano również centrum gminy Asūne. Dwóch braci zginęło w starciu z wojskami sowieckimi już w 1945 r., a pozostali – Waclaw i Leonard – polegli w jednej z ostatnich bitew z oddziałami specjalnymi NKWD 20 lipca 1949 r. Rodzice kontaktowali się z synami w lesie, o co zostali później oskarżeni przez władze (zarzucano im także „szkalowanie Partii”). W sierpniu 1949 r. Aleksandrs Lubgans, lat 70, został rostrzelany przez żołnierzy sowieckich (za rzekomą próbę ucieczki). Maria 3 czerwca 1950 r. została skazana na 10 lat więzienia i wysłana do obozów „pracy poprawczej” w obwodzie irkuckim. Została zwolniona w lipcu 1956 r.²⁷ Nie wiadomo, co dalej działo się z niešťczęsną kobietą, która straciła z rąk Sowietów czterech synów i męźa.

Od 1944 r. w gminach Saliena, Skrudaliena i Svente w powiecie iłukszańskim działał oddział liczący ok. 16 męźczyzn, w więźszości Polaków. Dowodził nim Waldemar Drozdowski. Grupa ta stała się szczególnie aktywna w 1947 r., m.in. w sierpniu w zorganizowanym przez nią zamachu zginął wiceszef obwodowej administracji NKWD, a wraz z nim *istrebitel* Vilkelonok, a we wrześniu – członek partii komunistycznej Judin, dyrektor fabryki masła w Czerwonce. 20 listopada 1948 r. w bitwie z oddziałami NKWD został ranny i wzięty do niewoli osiemnastoletni Julian Drozdowski, a 7 grudnia tegoż roku w bitwie w gminie Skrudaliena zginęło pięćiu kolejnych partyzantów (w tej bitwie zginęli także starszy lejtnant Melkow, pełnomocnik NKWD, oraz jeden *istrebitel*). Członkowie grupy mogli liczyć na miejscową ludność, która wspierała ich w różny sposób, za co np. Polak mieszkający w Švēģeri w gminie Saliena, Franciszek Andrzejewski (ur. w 1888 r.) i jego rodzina – żona Stefania (ur. 1893 r.) oraz córki Maria (ur. 1928 r.) i Anna (ur. 1931 r.) – zostali aresztowani i osądzeni w grudniu 1948 r. W tej samej gminie

²⁶ Stanisław August Poniatowski (1732–1798), ostatni król Polski, w tym wypadku jego imię służyło jako symbol walki o niepodległość.

²⁷ LVA, 1986. f., 1. apr., 29234. l., k. 2–178.

władze ukarały także Jana Anczewskiego (ur. 1896 r.) i Janinę Anczewską (ur. 1927 r.; oboje aresztowani 22 grudnia 1948 r. za „przyjmowanie i ukrywanie w swoich domach bandytów”), Wilhelminę (ur. 1921 r.) i Reginę (ur. 1930 r.) Wysockie z domu Bajāri w gminie Saliena – za wspieranie grupy Drozdowskiego (obie zostały aresztowane 23 grudnia 1948 r. jako „zwolenniczki grupy bandyckiej Dombrowskiego od września 1948 r.”), Konstantego Janusza (kował, ur. w 1905 r., aresztowany 22 grudnia jako „zwolennik bandytów, [który] przyjmował i ukrywał w swoim domu przywódcę bandytów Drozdowskiego”). W gminie Svente zatrzymano Jana (ur. 1929 r.) i Wincentego (ur. w 1913 r.) Jankowskich (obydwaj aresztowani 23 grudnia 1948 r. jako „czynni zwolennicy bandytów, ukrywający bandytów w swojej zagrodzie”), Jana (ur. w 1908 r.) i Józefa (ur. w 1906 r.) Klaučānsów (aresztowani 22 grudnia 1948 r. za „goszczenie bandytów drozdowskich w swojej zagrodzie i dostarczanie im żywności”), Piotra Jasjonisa (ur. 1890 r.; aresztowany 22 grudnia 1948 r., „zwolennik bandyckiego przywódcy Drozdowskiego, w jego zagrodzie znajdował się bunkier, w którym ukrywali się bandyci”) oraz jego syna Hieronima (ur. 1929 r., aresztowany 27 grudnia jako „zwolennik bandyckiego przywódcy Drozdowskiego, wiedział o bunkrze wa swojej zagrodzie”)²⁸.

Po wojnie jedną z najbardziej imponujących grup w powiecie Rzeżyca dowodzili Jānis, Pēteris i Vladislavs Burka. W jej składzie było także kilku Polaków. Oddział ten wchodził w skład Łotewskiej Organizacji Partyzanckiej („Obrońcy Łotwy”) „9. pułk Rēzekne”. Przeprowadził kilka śmiałych ataków na różne urzędy i terroryzował lokalnych działaczy sowieckich w gminie Malta oraz kilku innych miejscach w rejonie Rzeżycy, a także w okolicach Krasławia. Stosunkowo liczny, został zniszczony w 1949 r. We wrześniu tegoż roku ocalały z niego Polak, Julian Michnionok (Mihņenoks; w czasie okupacji niemieckiej strażnik w więzieniu w Rzeżycy) z żoną Teklą (Łotyszką z gminy Malta) i dwójkiem dzieci (czteroletnim Wiktorem i dziewięcioletnią Valliją) przenieśli się w okolice Grzywy w powiecie ilukszańskim, na terytorium gminy Demene (rada wiejska Lidumi), gdzie członek oddziału Józef Dzedzel miał dalekich krewnych – Helenę i Jāzēpa Dzedzelów z synem Ludvigem i córką Walentyną w gospodarstwie Krasti. Michnionkowie zostawili u nich swoje dzieci, a sami się ukrywali, najpierw w domu Polki Walentyny Kumpiny i jej syna, Białorusina Iwana Kumpina, brygadzysty Stacji Maszyn i Traktorów w Ezerne, w gospodarstwie Hamenki, w schowku wykopanym pod podłogą stodoły, następnie w schowku zbudowanym pod podłogą w Krasti, od lata 1950 r. w Leśnictwie Demene, a od listopada tegoż roku w domu leśniczego Piotra Danczenoka, jego żony Anny i córki Rity (wszyscy Białorusini; co ciekawe, podczas okupacji niemieckiej w latach 1941–1944 Danczenok był więziony w Dyneburgu za działalność w czasie rządów sowieckich w 1940 r., ale po wojnie udzielał schronienia antysowieckim partyzantom).

W tym samym czasie Michnionok utworzył w okolicy grupę zbrojną z miejscowej młodzieży, która oparła się poborowi do armii ZSRS lub nakazom pełnienia „prac pańszczyznianych”, jak nazywano prace przymusowe, typowe dla systemu sowieckiego po wojnie. 11 maja 1951 r. oddział zaatakował sklep w Silene (Borovka), ale czekała na niego zasadzka. Zginęli Romualds Dzedzels (ur. w 1932 r., syn Józefa i Heleny Dzedzels z Krasti),

²⁸ LVA, 1986. f., 1. apr., 30643. l., t. 2, k. 245–398.

Józef Dzedzels, syn powiatowego lekarza weterynarii z Jāņuciems, a także Jāzeps Dzedzels, również blisko związany z grupą (rodzice zmuszeni byli rozpoznać ciała swoich synów).

W 1951 r. aresztowano prawie wszystkich zwolenników grupy oraz Teklę Michnionok (jej męża jeszcze wtedy nie zatrzymano). W dniach 17–18 października na rozprawie trybunału w Dyneburgu została ona wraz Piotrek Danczenkiem, Ivanem Kumpinem i Józefem Dzedzelem skazana na 25 lat więzienia. Żona Kumpina, Anna, i Valentina Kumpin otrzymały po 10 lat więzienia, a córka Kumpinów Rita oraz Ludvig i Valentina Dzedzel – po 8 lat. Wszyscy przeżyli do momentu wyjścia na wolność w połowie lat pięćdziesiątych²⁹.

Kilkoro polskich robotników rolnych, którzy przybyli na Łotwę w latach trzydziestych i którzy pozostali tam na stałe po katastrofie państwa polskiego w 1939 r., wspierała po wojnie miejscowych partyzantów, najwyraźniej z powodów osobistych. Frania Szymańska (ur. 1912 r.), która przybyła na Łotwę w 1935 r. i pracowała w gospodarstwie Tomiņas w gminie Oļi w powiecie Madona, dostarczała w latach 1944–1945 żywność i pościel ukrywającemu się w lesie „bandycie” Bandersowi, który w czasie okupacji niemieckiej był wojtem gminy. Szymańska została aresztowana 12 marca 1945 r., ale władze wkrótce ją „częściowo uniewinniły”, decydując się na jej repatriację do Polski³⁰. Anna Pawlukowicz (ur. 1922 r. w Polsce), robotnica rolna z gminy Odziena w powiecie Madona, została aresztowana 17 grudnia 1945 r. i – jako „zwoleńczka bandytów” – oskarżona o kontakty z „bandytą” Rempem (który był ojcem jej dziecka, urodzonego w 1941 r.) i jego grupą. Jednak 21 czerwca 1946 r. Trybunał Wojskowy MSW Łotewskiej SRS, który rozpatrywał oskarżenie jej o „współdziałanie w zdradzie Ojczyzny, kontakty z bandytami” i inne „przestępstwa”, ją uniewinnił³¹.

Wart osobnych badań jest przypadek Stanisława Zawadzkiego, byłego polskiego robotnika rolnego. W pracy Voldemārsa Paegle o „nacjonalistycznych bandytach”, wydanej w 1980 r. w sowieckiej Łotwie, wspomniany jest były żołnierz Wojska Polskiego Jan Zawadzki, który rzekomo był internowany na Łotwie, a w latach 1944 i 1945 służył jako zastępca dowódcy grupy Vilisa Graumanisa (ps. „Sarkanbārdis”) w rejonie Lubāna, a później, pod pseudonimem „Pans”, dowodził osobnym łotewskim oddziałem partyzanckim w Vidzeme, i – mimo wielu lat działalności – nigdy nie został ujęty. Pod koniec lat pięćdziesiątych nadal ukrywał się wraz z kilkoma partyzantami łotewskimi. Władze sprowadziły na Łotwę z PRL jego matkę, która apelowała, by wyszedł z lasu i wrócił do ojczyzny, a także obiecały zarówno jemu, jak i dwóm jego towarzyszom amnestię. W końcu wszyscy wyszli z lasu dobrowolnie, a Zawadzkiemu pozwolono wyjechać do Polski³².

Opowieść ta jest jedynie częściowo prawdziwa. Nie Jan, lecz Stanisław Zawadzki, urodził się 2 lutego 1921 r. w powiecie brasławskim i od czternastego roku życia nielegalnie pracował na roli na Łotwie w powiecie iļukszańskim. W 1937 r. wrócił do Polski i po kilka miesiącach, już zgodnie z prawem, przybył na Łotwę jako robotnik

²⁹ LVA, 1986. f., 1. apr., 5023. l., t. 1, k. 209–252.; t. 2, k. 1–237; t. 4, k. 177, 222, 480.

³⁰ LVA, 1986. f., 2. apr., P-2992. l., k. 2–74.

³¹ LVA, 1986. f., 1. apr., 16337. l., k. 34–54.

³² V. Paegle, *Laikabiedra stāsts*, Rīga 1980, s. 92.

rolny. Od 1938 r. był zatrudniony w gospodarstwie Būdas w gminie Liezēre, powiecie Madona, a potem w gospodarstwie Skanūļi w gminie Jaunpiebalga, powiecie Cēsis. Po powtórnej okupacji sowieckiej i otrzymaniu nakazu mobilizacyjnego do Armii Czerwonej, 8 grudnia 1944 r. uszedł do lasu i dołączył do grupy pod dowództwem Artūrsa Krūmiņša, przyjmując pseudonim „Pan” („Pans”). Kiedy dowódca oddziału w 1947 r. się zalegalizował, jego funkcję przejął Laimonis Kļaviņš, a Zawadzki został jego zastępcą.

5 lipca 1948 r. w gminie Jaunpiebalga w walce z przeważającymi siłami NKWD grupa utraciła sześciu partyzantów, w tym dowódcę. Komendę przejął wówczas Zawadzki, a oddział uzyskał nazwę „grupa Pana” i kontynuował działalność przez kilka lat. Jego członkowie w 1954 r. ciężko ranili w głowę Stepanowa, naczelnika urzędu KGB rejonu Cesvaine. W 1956 r. przewodniczący KGB Łotewskiej SRS osobiście zwrócił się do grupy z apelem o legalizację (jest to jedyne takie wydarzenie w historii sowieckiego reżimu okupacyjnego na Łotwie), gwarantując jej członkom amnestię i wolność. Z PRL sprowadzono matkę dowódcy, Józefę Zawadzką, z domu Kowalewską, która chodziła po okolicach Cesvaine, rozdając mieszkańcom powielaną kopię listu do syna z apelem, aby wyszedł z lasu. 31 października 1956 r. grupa „Pana” – Stanisław Zawadzki, Pēteris Tīrzītis i Ivars Grabāns – się zalegalizowała. W odniesieniu do Zawadzkiego KGB dotrzymało obietnicy – został wypuszczony do Polski. Mieszkał później w Łodzi, przy ul. Sosnowej 13 i pracował w fabryce pończoch przy ul. Sienkiewicza 82. Był pod nadzorem służb PRL, jednak w końcu lat osiemdziesiątych dokumentacja dotycząca jego obserwacji została zniszczona. Data śmierci tego bohatera Łotwy nie jest znana. Jego dwóch kolegów aresztowano w 1968 r. Dostali wyroki 7 i 15 lat łagrów³³.

Podsumowując, należy stwierdzić, że pod koniec II wojny światowej na terenie Łatgalii i okręgu iłukszańskiego, ponownie zajętych przez wojska sowieckie, oprócz łotewskich wojskowych i cywilnych grup i organizacji oporu, istniało podziemie polskie, także zbrojne. W pewnym stopniu kontynuowało ono działalność z okresu okupacji niemieckiej, podczas której funkcjonowało paralelnie z sowieckim ruchem oporu. W gminie Kapława, a także na sąsiednich terenach Białorusi (na przedwojennym obszarze Polski) działał zbrojny oddział partyzancki dowodzony przez Bronisława Worsława, liczący 30–40 osób, natomiast w Krasławiu i Dyneburgu istniała podziemna organizacja Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej. Walczyły także kilka mniejszych oddziałów partyzanckich, złożonych głównie z Polaków. Co więcej, w południowej Łatgalii i powiecie iłukszańskim polskie podziemie zachowało strukturę i atrybuty (np. przysięgę) z czasów okupacji niemieckiej. Miało także ten sam cel – było nim przywrócenie niepodległego państwa polskiego. Znamienne jest, że sowieckie organy represyjne obciążały aresztowanych ich działalnością konspiracyjną z lat 1942 i 1943, a więc podczas okupacji niemieckiej. Wynikało to najwyraźniej z pewnej dezorientacji

³³ Stanislavs Zavadskis, <https://timenote.info/lv/Stanis-lavs-Zavadskis-02.02.1921> (dostęp 12 XI 2023 r.).

funkcjonariuszy sowieckich organów represji, gdyż po II wojnie światowej brakowało im na Łotwie praktyki w rozpatrywaniu takich spraw. Liczni polscy mieszkańcy kraju byli zaangażowani w łotewski ruch oporu pod koniec wojny i po jej zakończeniu. Wielu zostało za to aresztowanych i ukaranych zgodnie z prawem sowieckim. Nawet w późniejszych latach, po ustaniu zbrojnego oporu, wśród łotewskich Polaków byli ludzie, którzy odważyli się wystąpić przeciwko rządzącym. Najbardziej znanym z nich był niewątpliwie dysydent Janis (Iwan) Jachimowicz, urodzony w Dyneburgu w roku 1931, aresztowany w marcu 1969 r.³⁴

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Źródła archiwalne

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (Państwowe Archiwum Łotwy Narodowego Archiwum Łotwy)

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (Państwowe Archiwum Historyczne Łotwy Narodowego Archiwum Łotwy)

Źródła drukowane

Aizvestie. 1949. gada 25. marts. 1. grām, Rīga 2007.

Polubiński J., *Droga do wolności*, „Polak na Łotwie” 1997, nr 27–29.

Pūpols P., *Draugu sejas*, Tahoma 1964.

OPRACOWANIA

[Divdesmitā] *20. gadsimta Latvijas vēsture. IV. 1944/1945–1964*, red. D. Bleiere, Rīga 2022.

Głowecka J., *Śp. Jan Som* [nekrolog], „Polak na Łotwie” 1998, nr 1.

Jēkabsons Ē., *Polacy na Łotwie podczas okupacji niemieckiej (1941–1945)* [w:] *Polska i kraje bałtyckie. Wybrane problemy z dziejów Polski i krajów bałtyckich w XX w.*, red. A. Adamczyk, D. Rogut, Piotrków Trybunalski 2011.

Jēkabsons Ē., *Polacy na Łotwie w okresie okupacji sowieckiej w latach 1940–1941. Represje*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2020, nr 1 (35).

Jēkabsons Ē., *Poļu nacionālā pretošanās kustība Latvijā vācu okupācijas laikā (1941–1944)* [w:] *Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, t. 10, Rīga 2004.

Jēkabsons Ē., *Skład narodowościowy mieszkańców 6 gmin powiatu iłkukszańskiego w XIX–XX w. jako główny powód sporu terytorialnego między Łotwą a Polską w okresie międzywojennym*

³⁴ LVA, 1986. f., 2. apr., P-10997. l.

[w:] *Granice i pogranicza. Historia codzienności i doświadczeń*, red. M. Liedke, J. Sadowska, J. Trynkowski, t. 1, Białystok 1999.

Jēkabsons Ē., *Śp. Mieczysław Minkiewicz* [nekrolog byłego żołnierza AK na Łotwie, noszącego ps. „Młot”], „Polak na Łotwie” 1997, nr 2.

Mežgailis B., Gailītis V., *Latvijā dzīvojošie etnosi un to cilvēku skaits 1897.–1989. gadā*, Rīga 1990.

Paegle V., *Laikabiedra stāsts*, Rīga 1980.

Staņislavs Zavadskis, <https://timenote.info/lv/Stanis-slavs-Zavadskis-02.02.1921> (dostęp 12 XI 2023 r.).

Tomaszewicz M., *O wybitnych Polakach*, „Polak na Łotwie” 1995, nr 3–4.

Udział Polaków w narodowym ruchu oporu na Łotwie w latach 1944–1950

Na Łotwie, w Łatgali (Latgale) i okręgu ilukszańskim (Ilūkste), podczas okupacji niemieckiej działał paralelnie do partyzantki sowieckiej polski ruch oporu. Po zajęciu Łotwy przez Armię Czerwoną ruch ten nadal funkcjonował, zachowując zarówno cel, tj. odbudowę niepodległej Polski, jak i strukturę oraz przysięgę, pochodzące jeszcze z czasów okupacji hitlerowskiej. Polskie podziemie cywilne i wojskowe istniało obok łotewskich zbrojnych i niezbrojnych grup oporu. W gminie Kaplava, a także na pobliskich terenach Białorusi (na przedwojennych polskich Kresach Wschodnich) działał oddział partyzancki, dowodzony przez Bronisława Worsława, liczący 30–40 osób, natomiast w Krasławiu (Krāslava) i Dyneburgu (Daugavpils) działała podziemna organizacja Siły Zbrojne Rzeczypospolitej; istniało także kilka mniejszych oddziałów partyzanckich, złożonych głównie z Polaków. Znamienne jest, że sowieckie organy represyjne w swoich śledztwach oskarżały aresztowanych o czyny z lat 1942 i 1943, a więc z okresu okupacji niemieckiej. Wynikało to najwyraźniej z pewnej dezorientacji sowieckich funkcjonariuszy służby więziennej, gdyż po II wojnie światowej instytucjom tym i ich pracownikom na Łotwie brakowało praktyki w rozpatrywaniu takich spraw. Liczni Polacy z omawianego obszaru byli zaangażowani także w łotewski narodowy ruch oporu pod koniec wojny i po jej zakończeniu. Wielu zostało za to aresztowanych i ukaranych zgodnie z prawem sowieckim. Także w późniejszych latach, po ustaniu oporu zbrojnego, znaleźli się wśród nich ludzie, którzy mieli odwagę wystąpić przeciwko rządzącym. Najbardziej znanym z nich był niewątpliwie dysydent Jan (Janis, Iwan) Jachimowicz, urodzony w Dyneburgu w 1931 r., aresztowany w marcu roku 1969.

SŁOWA KLUCZOWE

Łotwa, okupacja sowiecka, okres powojenny, mniejszość polska, ruch oporu, represje sowieckie

Participation of Poles in the National Resistance Movement in Latvia, 1944–1950

The Polish resistance functioned, in parallel to the Soviet one, during the German occupation in South-East Latvia, in the region of Latgale and the district of Ilūkste. After the second occupation of the country by the Red Army the Poles continued their activity. Both the objective of its existence (re-bulding of the independent Polish state) and the structures were the same as those under the Nazi rule. At that time the Polish resistance existed near the Latvian one. Around 30–40 people of the Polish armed unit of partisans led by Bronisław Worśław (Bronisłavs Vorslavs) were active in the civil parish of Kaplava and also in the nearby Belarus territories (previously the eastern provinces of Poland). Also in Krāslava and Daugavpils there was an active underground organization called the Armed Forces of the Republic of Poland; in addition several smaller units of partisans, mainly consisting of Polish, existed too. It is significant that Soviet repressive institutions incriminated in their investigation for the custodies underground activities between 1942 and 1943 – during the German occupation. Apparently, the above-mentioned activity was roused by a certain confusion of the local Soviet punitive functionaries, because after the Second World War these institutions and their employees lacked the practice of management of these situations in the territory of Latvia. At the end of the war and after it, many inhabitants of Latvia of Polish nationality were involved also in the Latvian national resistance movement. Many of them were accordingly arrested and punished by the Soviet authorities. Likewise, in the years after the termination of the armed resistance, there were people among the Polish nationals in Latvia that dared to act against the governing regime. Undoubtedly, the most prominent was the dissident Jan Jachimowicz (Jānis, in documents – Ivan, Jahimovičs), born in 1931 in Daugavpils and arrested in March 1969.

KEYWORDS

Latvia, soviet occupation, post-war period, Polish minority, resistance, Soviet repressions

ĒRIKS JĒKABSONS – doktor historii, profesor na Uniwersytecie Łotwy w Rydze, autor kilku książek i kilkuset artykułów naukowych opublikowanych na Łotwie i innych krajach. Uczestnik konferencji naukowych na Łotwie, Litwie, Białorusi, w Polsce, Rosji, Estonii, Francji, USA, Rumunii, Mołdawii, Czechach, Ukrainie, Wielkiej Brytanii i Finlandii. Wykładowca na uniwersytetach w Polsce, Ukrainie, Turcji oraz Białorusi. Odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi RP, Krzyżem Oficerskim Orderu Zasługi RP, Orderem Trzech Gwiazd Łotwy III stopnia; otrzymał Stypendium Fulbrighta w celu pracy naukowej w Uniwersytecie Stanforda, USA. Zainteresowania: historia polityczno-wojskowa Łotwy i regionu w pierwszej połowie XX w., historia mniejszości narodowych Łotwy.

ĒRIKS JĒKABSONS – professor of the Department of History and Archaeology, the Faculty of History and Philosophy of the University of Latvia in Riga. Author of several books and several hundred scientific articles (published in Latvia and abroad). Visiting Professor at universities in Poland, Ukraine, Turkey and Belarus. Decorated with Poland's Gold Merit Cross, Poland's Merit Order, and the Latvian Order of Three Stars, he took part in the Fulbright Scholar Program at Stanford University (USA). Research interests: political and military history of Latvia and its region (Poland, Lithuania, Estonia, Russia, Ukraine, Belarus), first half of the 20th century, history of the national minorities in Latvia.